

MUZÍKA PÁNIN OQÍTÍWDA NAMA QOSÍQLARÍN ÚYRENIW

*Otepbergenova Dilbarxonim Ayapbergenovna**Ózbekstan mámleketlik kórkem óner**hám mádeniyat instituti Nókis filialınıń**úlken oqıtıwshısı*

Ключевые слова: литература, литературовед, поэзия, поэма, образ, творчество.

Key words: literature, specialist in literature, poetry, poem, character, creative work.

Muzika páni sabaqlıgınıń mazmunı – bul pán baǵdarlamasında tolıq bayan etiledi. Muzika pán baǵdarlamasında tańlangan ádebiy materiallar tálim-tárbiya islerine muwapıq bolıwı, ondaǵı berilgen ádebiy materiallar bilim alıp atırǵan jaslarǵın jas ózgeshelikleri esapqa alınıwı, oqıwshılardı qızıqtıratuǵın muzıkaǵa baylanıslı ádebiy materiallardıń bolıwı, ideyalıq hám kórkemlik jaqtan saylandı shıǵarmalar baǵdarlamaǵa kiritiliwi kerek. Muzika pánin oqıtıw barısında jaslarǵın awızeki sóylew hám jazba tilin rawajlandırıw eki túrli másele emes, olar bir-biri menen baylanısıp izbe-iz úyrenilip barıldı. Solay etip, awızeki sóylew tili hám jazba tildıń rawajlanıwına tiykar salınadı [1].

Ǵárezsizlik dáwirdegi qaraqalpaq poeziyasınıń rawajlanıwına úles qosqan shayırlardıń biri Tolıbay Qabulov. Onıń «Eń jaqsı namaǵa janım sadaǵa» (2006), «Tańlamalı qosıqları» (2009), «Universitet – Berdaq dilwarım meniń» (2009) usaǵan poetikalıq toplamları baspada járiyalandı. Biz shayırdıń qosıqlar toplamına pikir bildiriwdi maqul kórdik. Shayırdıń «Eń jaqsı namaǵa janım sadaǵa» toplamında «Assalawma áleykum», «Bir ájayıp bostan bul!», «Qaraqalpaqstan bul!», «Ózbekstansań», «Ózbekstan haqqında qosıq», «Abat mákan, Assalam!», «Doslar táriyip etsem...», «Kel, jáyhunıń boylarına» h.t.b. qosıqları berilip, toplamnıń kórkemlik qunın bayıtıp tur. Birinshiden, shayırdıń 100 den aslam qosıqlarına nama shıǵarılıp, sol namalardıń qollanıw hám aytılw usılları da berilgen. Ekinshiden, naması

jazılğan qosıqlardıń ideyalıq hám tematikalıq ózgeshelikleri de toplamğa kirgizilip, onda belgili alımlardıń, kompozitorlardıń hám qosıqshılardıń pikirleri orın alğan [2].

T.Qabulovtıń «Eń jaqsı namağa janım sadağa» qosıǵı da poetikalıq jaqtan tásirli jazılğan dóretpeleriniń biri. Qosıqta xalıq namalarına baha berip, olardıń xalıqtıń ruwxıy gáziynesine tiygizgen tásirlerin, jaslar ushın tárbiyalıq áhmiyetine baha beredi.

«Ellerim bardı» dep elshi bolayın,

Hám «Qara jorǵa»nı jolǵa salayın,

Ziywardıń zeyninen zawıqlanayın,

Tek jaqsı namağa janım sadağa. - shayır xalıq namaları arqalı onı atqarǵan sazende hám baqsılardıń sheberligin hám olardıń tariyxın lirikalıq oylar menen ashıp beriwge háreket islegen. Bunda Berdaq, Húrliman, Qarajan, Echan baqsılardıń atqarǵan namaların qosıq qatarlarında úlken maqtanısh etip jırlap, «O, súyiklim, men hám barman álemde, dep búgin duwtarıńdı sóylet, sazende, Shaxsánem-Ǵáripke bersin tásele, tek jaqsı namağa janım sadağa» - dep shayır poetikalıq pikirlerin jáne de tolıqtırǵan. Onıń «Bir ájayıp bostan bul!» qosıǵında tuwılǵan el, xalıqtıń tirishiligi, watanımızdıń qúdireti, eldiń tábiyatı úlken maqtanısh penen jırlanadı. Bul jerdiń jigiti-qızları Gúlayım, Arıslan obrazlarına salıstırılıp táriyiplenedi [3-6].

Shayırdıń «Tuwılǵan jerge degende» qosıǵında:

Kel ha kewlim, tuwılǵan jer degende,

Tábiyǵıy kúsh tolıp - tasar denemde,

Tuwılǵan demekliktiń mánisin,

Túsindirgim keler pútkil álemge, - dep qosıq qatarlarında tuwılǵan eldiń tábiyatı, xosh iyisli Qızılqumıńnıń giyası, gózzaltıń naǵız galeriyası, jańlap turar sahra simfononiyası» dep tuwılǵan jerdiń kórinisin súwretlegen. Shayır tuwılǵan eldiń tábiyatın ashıp beriwde teńew, epitet, metafora h.t.b. súwretlew quralların orınlı islete alǵan.

«Ózbekstan» qosıǵına Q.Hilalov nama jazǵanlıǵı, onıń ideyasında ózbek xalqınıń tariyxı tuwralı tereń lirizm menen sheginis bergen.

Intizam úyrenip Ámir Temurdan,

Ul-qızları gúlden lipas jamılğan,
Hár qádemde házireti Nawayı,
Hám Baburdıń talantına tabıǵan,
Tariyxı arıdan, Ózbekstansań.

Bereket darıǵan Ózbekstansań. – dep ózbek xalqınıń tariyxı tuwralı keń súwretlew bergen. Bunda Ámir Temur, Babur, Nawayı usaǵan xalıq batırlarınıń, sárkadaların, tariyxıy tulǵalardı maqtanış penen tilge alǵan. Jáne de Ózbekstannıń sulıw tábiyatın, onıń tábiyatın Qırımnıń tábiyatı menen salıstırıp, «adam túwe, kókke ushqan quslarda, bul mákanǵa moynın sozıp turǵanın» poetikalıq til menen súwretlegen [5].

«Ózbekstan haqqında qosıq» dóretpesi naması menen aytılıp, onıń namasın belgili kompozitor Ğ.Amaniyazov jazǵan. Qosıqta Ózbekstannıń xalqı basqa xalıqlarǵa salıstırǵanda ózlerinniń awızbirshiligi menen , miymandoslıǵı menen ózgeshelenip turǵanlıǵı táriyiplengen. «Abat mákan, assalam» qosıǵı da nama menen aytılıp júrgen qosıqlardıń biri. Bul qosıqtıń muzıkasın hám namasın D.Ilyasov jazǵan. Qosıq qatarları tereń obrazlılıqqa qurılıp, «gúldey jaynap», «Qaratawdıń salmaǵı bar» sıyaqlı teńewlerden paydalanıp qosıqtıń tásirsheńligin arttırıp tur. Bulardan basqa shayırdıń «Doslar, táriyip etsem...» (K.Niyetullaev muzıkası), «Kel, Jayhunıń boylarına» (N.Muhammedov muzıkası), «Aralasam áziz úlkeni» (N.Musaev muzıkası), «Bul álemde onnan ullı watan joq» (Sh.Paxratdinov muzıkası), «Muhaddes xalqım bar, qaraqalpaǵım» (I.Berdibekov muzıkası), «Meniń xalqım » (Sh.Paxratdinov muzıkası), «Analar» (N.Musaev muzıkası), «Ekewimiz dos bolayıq» (K.Ayımbetov muzıkası) h.t.b. nama qosıqlarınıń mazmunı, ırǵaqları xalqımızdıń júreginen tereń orın iyelep, jaslardı watandı súyiwshilikke, adamgershilikke, opadarlıqqa, doslıqqa tárbiyalawda úlken áhmiyetke iye [7].

Belgili kompozitor N.Muxxammeddinov: «Tolıbay Qabulov xalqımızdıń súyikli shayırlarınıń biri. Onıń qosıqları ómirden alıńǵan bolıp, oqıwshılardıń qálbinen tez orın aladı. Sonıń ushın da Tolıbaydıń qosıqları hámmege túsinikli, kompozitorlar ushın júdá qolaylı, qosıq qatarları namalar dóretiwge shaqırıp turadı.» [8] - dep shayırlıq lirikasına joqarı baha bergen. Haqıyqatında da, N.Muxxammeddinov tárepinen «Tuwılǵan», «Kel

jayhunniń boylarına», «Jaslıq haqqında ballada» qosıqlarına namalar jazılğan. Bul qosıqları xalıq arasında keń taralıp ketken. Shayırdıń «Kel jayhunniń boylarına» qosıǵı respublikalıq kólemde ótkerilgen konkursta birinshi orındı iyelegen.

T.Qabulovtıń tek watan hám tuwılğan jer temasındaǵı qosıqlarına kompozitorlar tárepinen nama shıǵarıp qalmastan, talantlı shayırdıń muhabbat temasına arnalğan qosıqlarına muzıka jazılğan. Máselen, «Yar sen bilmesseń, men hám bilmeymen» (N.Musaev muzıkası), «Aytqan qosıqlarında» (O.Memeshov muzıkası), «Qońırattıń qızları bar» (Ǵ.Demisinov), «Juldızlardı sanay-sanay» (A.Jumabaev), «Sol qara kózlerińe qarıydarman» (N.Musaev), «Súydim bir janandı» (M.Jiyemuratov), «Seni súygen edim student waqta» (N.Musaev), «O. Súyiklim!» (N.Musaev), «Dáwrän seniki, janım» (N.Musaev) h.t.b. qosıqları nama menen ayılıp oqıwshılardıń júrek sezimlerin biylep aldı. Shayırdıń bul qosıqları birinshiden, jaslardı muhabbat jolında opadarlıqqa tárbiyalasa, ekinshiden, olardıń júrek sezimlerine estetikalıq zawıq baǵıshlaǵan [9].

Ulıwmalastırıp aytqanda, muzıka pánin oqıtıwda oqıwshılardıń tıyanaqlı bilim alıwına múnkinshilik jaratıw, baǵdarlamada berilgen shınıǵıwlardıń, kórkem tekstlediń mazmunın túsiniwge baǵdarlaw, sanalı oylaw hám oy juwmaǵın shıǵarıw máseleleri ámelge asadı. Sınlı oylawda jańa usıllar hám pikirlew mexanizmleri islep shıǵıladı hám qollanıladı. Nátiyjede muzıka pánin oqıtıw barısında qollanılgan usıllar nátiyjelerin beredi hám jaslardıń pikirlew qábileti, dóretiwshilik uqıbı jetilisip baradı.

PAYDALANILǴAN ÁDEBIYATLAR

1. Yusupov K.A. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda ádebiy materiallardı tallaw metodikası. Monografiya. – Tashkent: METHODIST NASHRIYOTI, 2023. –120 b
2. Yusupov K.A., Yusupov I.K. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıwda innovaciyalıq-pedagogikalıq texnologiyalar. – Tashkent: METHODIST NASHRIYOTI, 2023. – 148 b

3. Yusupov K.A.. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw metodikası. Sabaqlıq. – Tashkent: Sano-standart, 2018. – 21 б.т. – 336 б.
4. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде қарақалпақ әдебиятын оқытыў методикасы. Монография. – Нөкис: Qaraqalpaqstan, 2019. – 7 б.т. – 112 б.
5. Юсупов К.А. Академик лицейларда қарақалпақ адабиётини ўқитиш методикаси (педагогика фанлари доктори (DSc) диссертацияси автореферати). – Нөкис, «Miraziz Nukus», 2021. – 4 б.т – 66 бет.
6. Yusupov K.A.. Kórkem shıǵarmalardıń mazmunıń úyreniw metodikası. Oqıw qollanba. – Tashkent: Yosh avlod matbaa, 2021. – 23,75 б.т. – 380 б.
7. Yusupov K.A.. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw texnologiyaları. Oqıw qollanba. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2022. – 9.3 б.т. – 144 б.
8. Т.Қабулов. Ең жақсы намаға жаным садаға. Нөкис, «Қарақалпақстан», 2006, (Н.Мухаммеддинов. Намалар дәретиўге шақырып турады..), 63-бет.
9. Юсупов К.А. Kórkem shıǵarmalardıń mazmunıń úyreniw metodikası. Oqıw qollanba. – Tashkent: Yosh avlod matbaa, 2021. – 23,75 б.т. – 380 б.
10. Юсупов К.А. Qánigelik hám pedagogikalıq ámeliyat. Oqıw qollanba.– Nókis: Ilimpaz, 2021. – 3.75 б.т. – 60 б.
11. Yusupov KA Arnawlı pánlerdi oqıtıw metodikası. sabaqlıq. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2022. – 19 б.т. – 304 б.
12. Qaraqalpaq ádebiyatın oqıtıw texnologiyaları. Oqıw qollanba. – Tashkent: INNOVATSIYA-ZIYO, 2022. – 9.3 б.т. – 144 б.
13. Konis A. Yusupov. Studying Forms of Teaching Karakalpak Poetry at Academic Lyceums. Eastern European Scientific Journal. Germany. Ausgabe, 3-2018. 72-75.
14. Konis A. Yusupov. Studying Karakalpak Poetry in Academic Lyceums by Various Methods in Class. Eastern European Scientific Journal. (ISSN 2199-7977). Germany. 1-2019. 83-85.

15. Yusupov K.A. Scientific and theoretical foundations of teaching Karakalpak literature at academic lyceums // Journal of Critical Reviews. (ISSN 2394-5125). – Vol 7, Issue 7, 2020. – №1. – P.P. 349-354
16. Yusupov K.A. Akademik litseylarda qoraqalpoq adabiyoti // Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2020. – №6. – Б. 40-41 (13.00.00. №8).
17. Yusupov K.A. Methods of teaching literary material at academic lyceums according to the program // Academicia. An International Multidisciplinary Research Journal (India). (ISSN: 2249-7137). – Vol. 10 Issue 5, 2020. – P.P. 1628-1634 (Impact Factor: SJIF 2020= 7,13).
18. Yusupov K.A. Curricula for teaching karakalpak literature. // Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal <https://saarj.com>. Academicia ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 5, May 2021, Стр. 1069-1074. Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492,
19. Yusupov K.A. Scientific and methodological problems of studying karakalpak literature. //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR) <https://www.tarj.in>. ISSN: 2278-4853 Vol 10, Issue 5, May, 2021. Стр. 585-590. Impact Factor: SJIF 2021 = 7.699. 10.5958/2278-4853.2021.00451.1
20. Юсупов К.А. Изучение творчества Чингиза Айтматова в академических лицеях // Til va adabiyot ta'limi. – Тошкент, 2021. – №7. – стр. 52-53.
21. Юсупов К.А. Научно-методических основы преподавания каракалпакской литературы. Internaional Scienfiic Jounal Theoretical & Applied Scieence p-ISSN: 2308-4944 (Year: 2021 Issue: 11. Pp. 362-371.
22. Юсупов К.А. Педагог шайыр лирикасы ҳам тәлим-тәрбия мәселелери // Ilim ha'm ja'miyet. Нукус давлат педагогика институту журналы. – Нукус, 2021. – №4. – Б. 100-102.
23. Юсупов К.А. Өсербай Әлеуовтың лирикасын үйрениў. «Әмиўдәрья» журналы, 2021, – №4, – Б. 63-68.

24. Юсупов К.А. Развитие устной культуры учащихся на уроках литературы // *Til va adabiyot ta'limi*. – Тошкент, 2022. – №1. – Б. 70-71.

25. Юсупов К.А. Юсупов И.К. Академиялык лицейлерде Эжинияз шайыр лирикасын оқытыў технологиялары. /VI Международная научно-практическая конференция по фундаментальным наукам, искусству, бизнесу и образованию, интернет-технологиями и обществу. 23-26 февраля, 2021 г., Стокгольм, Швеция, стр. 437-442.

26. Юсупов К.А. Юсупов И.К. Лирикалык шығармаларды оқытыў методикасы. /VI Международная научно-практическая конференция по фундаментальным наукам, искусству, бизнесу и образованию, интернет-технологиями и обществу. 23-26 февраля, 2021 г., Стокгольм, Швеция, стр. 469-474.

27. Юсупов К.А. Изучение литературных жанров. / VIII Международная научно-практическая конференция «Problems and tasks of modernity and approaches to their solution», 02-05 марта, 2021 г., Токио, стр. 198-203.

28. Юсупов К.А. Изучение творчества Аденбая Тажимуратова в академических лицеях. /IX Международная научно-практическая конференция «Innovative technologies in science and education», 04-06 марта, 2021 г., Израил, стр. 226-232.

29. Юсупов К.А. Изучение произведения писателя в академических лицеях. // IX Международная научно-практическая конференция «Innovative technologies in science and education», 04-06 марта, 2021 г., Иерусалим, Израил, стр. 233-238.

30. Юсупов К.А. Изучение творчества Кали Жуманиязова в академических лицеях. /IX Международная научно-практическая конференция «Innovative technologies in science and education», 04-06 марта, 2021 г., Израил, стр. 239-243.

31. Юсупов К.А. Изучение творчества Конысбай Камалова в академических лицеях. // IX Международная научно-практическая

конференция «Innovative technologies in science and education», 04-06 марта, 2021 г., Иерусалим, Израил, стр. 250-256.

32. Юсупов К.А. Изучение произведения Мамбеталы Кайыпова в академических лицах. // IX Международная научно-практическая конференция «Innovative technologies in science and education», 04-06 марта, 2021 г., Израил, стр. 257-264.

33. Юсупов К.А. Изучать разборы эпических произведений в академических лицах. /X Международная научно-практическая конференция «Topical issues, achievements and innovations of fundamental and applied sciences», 09-12 марта, 2021 г., Лиссабон.

34. Юсупов К.А. Академиялық лицейлерде көркем шығармаларды оқыту технологиялары. /X Международная научно-практическая конференция «Topical issues, achievements and innovations of fundamental and applied sciences», 09-12 марта, 2021 г., Лиссабон, Португалия: стр.237-242

35. Юсупов К.А. Драмалық шығармаларды оқыту ұсыллары. /X Международная научно-практическая конференция «Topical issues, achievements and innovations of fundamental and applied sciences», 09-12 марта, 2021 г., Лиссабон, Португалия: стр. 243-248.

36. Юсупов К.А. Изучение лирика Кунхожа в академических лицах. /XIII Международная научно-практическая конференция «Development of modern science: theory, methodology, practice», 18-19 марта, 2021 г., Мадрид, Испания: стр. 160-165.

37. Юсупов К.А. Жазыушылардың деретиушилик психологиясы. / XIII Международная научно-практическая конференция «Development of modern science: theory, methodology, practice», 18-19 марта, 2021 г., Мадрид, Испания: – стр. 180-185.

38. Юсупов К.А. Использование современных педагогических технологий в преподавании каракалпакской литературы / Материалы Международной научно-практической конференции. «Татарская литература и культура в контексте

взаимодействия национальных литератур и искусств». Казанский федеральный университет, 26-27-марта, 2021 г. Стр.356-362.